

**O'ZBEKISTON TIJORAT BANKLARIDA MUAMMOLI KREDITLAR (NPL):
XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA RISK BOSHQARUVINI
TAKOMILLASHTIRISH**

Ismatillayev Dilshodbek Xasan o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi

“Bank ishi” ishi yo’nalishi magistranti.

ismatillayevdilshodbek661@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20301592>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada O'zbekiston tijorat banklarida muammoli kreditlar (NPL) darajasining bank tizimi barqarorligiga ta'siri, ularni xalqaro standartlar asosida baholash va boshqarish yo'llari yoritiladi. Tadqiqotda Basel III, IFRS 9, RCSA, stress-test, erta ogohlantirish tizimlari hamda raqamli risk monitoringi yondashuvlari asosida NPLlarni kamaytirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqiladi.*

***Kalit so'zlar:** tijorat banklari, muammoli kreditlar, NPL, kredit riski, Basel III, IFRS 9, risk monitoringi, RCSA, moliyaviy barqarorlik.*

KIRISH

Bugungi kunda bank tizimida kreditlash hajmining kengayishi iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlayotgan muhim omillardan biri hisoblanadi. Biroq kredit portfelining tez o'sishi bilan birga muammoli kreditlar xavfi ham kuchayadi. Muammoli kreditlar, ya'ni NPLlar bank aktivlari sifatini pasaytiradi, likvidlik bosimini oshiradi, zaxira xarajatlarini ko'paytiradi va banklarning real sektorni moliyalashtirish imkoniyatini cheklaydi [1].

O'zbekiston bank sektorida so'nggi yillarda raqamli transformatsiya, bank islohotlari va xalqaro standartlarga yaqinlashish jarayonlari jadallashdi. Shu bilan birga, muammoli kreditlarning asosiy qismi ayrim yirik va davlat ulushi mavjud banklarda jamlanishi kredit siyosati, garov siyosati va monitoring mexanizmlarini chuqur takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi [2; 3].

Mazkur maqolaning maqsadi O'zbekiston tijorat banklarida NPLlarni xalqaro standartlar asosida boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha amaliy yo'nalishlarni aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun NPL yuzaga kelish sabablarini tasniflash, Basel III va IFRS 9 talablarining bank risk boshqaruvidagi o'rnini asoslash, RCSA va raqamli monitoring imkoniyatlarini ko'rsatish hamda banklar uchun ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish vazifalari belgilandi [6; 7].

1-jadval

Muammoli kreditlarning asosiy sabablari va boshqaruv choralari

Omil	NPLga ta'siri	Taklif etiladigan chora
Qarz oluvchini noto'g'ri baholash	To'lov qobiliyati real ko'rinmaydi	Kredit skoringi, stress-test, cash-flow tahlili
Garovning yetarli emasligi	Undirish qiymati pasayadi	Mustaqil baholash va LTV limitlari

Makroiqtisodiy bosim	Daromadlar kamayadi, kechikishlar ortadi	Sektorlar bo'yicha limit va monitoring
Ichki nazorat zaifligi	Kredit jarayonida xatolar ko'payadi	RCSA, audit va risk-register
Ma'lumotlar yetishmasligi	Risk kech aniqlanadi	Raqamli ma'lumotlar bazasi va EWS

Manba: ilmiy adabiyotlar tahlili asosida muallif tomonidan tuzildi [1; 4; 5].

ASOSIY QISM

NPL darajasining oshishi banklar uchun bir vaqtning o'zida kredit, likvidlik, rentabellik va reputatsion risklarni kuchaytiradi. Xalqaro amaliyotda bunday risklar faqat muammo yuzaga kelgandan keyin undirish orqali emas, balki kredit ajratishdan oldingi tahlil, kredit muddati davomida monitoring, qarzdorning xatti-harakatlarini kuzatish va ichki nazorat tizimini kuchaytirish orqali boshqariladi [4; 5].

Basel III banklardan kapital yetarliligi va likvidlik buferlarini mustahkamlashni talab qiladi. IFRS 9 esa kutilayotgan kredit yo'qotishlarini oldindan baholashga asoslanadi. Bu yondashuv banklarga yashirin risklarni erta aniqlash, zarur zaxiralarni shakllantirish va kredit portfeli sifatini yaxshilash imkonini beradi [6; 7].

Muammoli kreditlar bilan ishlashda faqat kechiktirilgan qarzdorlikni undirish yetarli emas.

Samarali tizim kredit ajratish jarayonidagi dastlabki tahlil, qarzdor moliyaviy holatini doimiy monitoring qilish, EWS orqali erta signallarni aniqlash, garov qiymatini qayta baholash, restrukturizatsiya va maxsus muammoli aktivlar boshqaruvi mexanizmlarini o'z ichiga olishi lozim [3; 4].

2-jadval

Tanlangan banklarda NPL ko'rsatkichlari bo'yicha risk guruhlari

Bank nomi	Kreditlar, mlrd so'm	NPL, mlrd so'm	NPL ulushi	Risk guruhi
Madad Invest Bank	307	74	24,1%	Juda yuqori
Garant Bank	797	118	14,8%	Yuqori
AVO Bank	283	36	12,5%	Yuqori
Ipoteka Bank	35 094	3 577	10,2%	Yuqori
Yangi Bank	138	12	8,7%	O'rta-yuqori
Business Development Bank	22 527	1 915	8,5%	O'rta-yuqori

Manba: N.N. Akramova ma'lumotlari asosida qisqartirib tuzildi [3].

Raqamli risk monitoringi va RCSA yondashuvi. Raqamli monitoring tizimlari banklarga qarzdorlarning to'lov intizomi, hisobvaraqlardagi pul oqimi, ilova faolligi, kechikish signallari va sektorlar bo'yicha risklarni real vaqtga yaqin kuzatish imkonini beradi. Sun'iy intellekt va big data asosida mijozlar segmentatsiyasi, defolt ehtimoli prognozi, avtomatik ogohlantirish va muammoli kreditlar bilan ishlash samaradorligi oshadi [1; 4].

RCSA - Risk and Control Self-Assessment tizimi bank ichki jarayonlarida risklarni aniqlash, mavjud nazoratlarni baholash va zaif nuqtalar bo'yicha harakat rejasini shakllantirishga

xizmat qiladi. Ushbu yondashuvni kredit risklari bilan bog'lash bankka nafaqat operatsion xatolarni, balki kredit ajratish, monitoring va undirish jarayonidagi nazorat kamchiliklarini ham erta ko'rish imkonini beradi [5].

3-jadval

RCSA risk matritsasi: ehtimollik va ta'sir bo'yicha baholash

Ta'sir / Ehtimollik	Past	O'rta	Yuqori
Yuqori	O'rta	Yuqori	Kritik
O'rta	Past	O'rta	Yuqori
Past	Past	Past-o'rta	O'rta

Izoh: qizil zona zudlik bilan korrekativ harakatlarni, sariq zona monitoring va nazoratni kuchaytirishni, yashil zona esa normal operatsion nazoratni anglatadi.

Takomillashtirilgan model. NPL risk boshqaruvini takomillashtirish uchun bank ichida yagona siklli model joriy etilishi maqsadga muvofiq. Model kredit berishdan oldingi tahlil, IFRS 9 bo'yicha ECL baholash, erta ogohlantirish, RCSA orqali ichki nazorat, restrukturizatsiya yoki undirish, kapital bufer va hisobot-audit bosqichlarini bir tizimga birlashtiradi [5; 6; 7].

NPL risk boshqaruvining takomillashtirilgan modeli:

- kredit tahlili va qarz oluvchining real to'lov qobiliyatini baholash;
- IFRS 9 bo'yicha kutilayotgan kredit yo'qotishlarini (ECL) hisoblash;
- erta ogohlantirish tizimi orqali kechikish va cash-flow pasayishini aniqlash;
- RCSA, risk-register va audit orqali ichki nazoratni kuchaytirish;
- restrukturizatsiya, undirish yoki muammoli aktivlar bilan ishlash mexanizmlarini qo'llash;
- kapital buferlari va zaxiralarni kredit portfeli riskiga mos shakllantirish;
- hisobot, monitoring va audit natijalari asosida kredit siyosatini yangilash.

4-jadval

NPLlarni kamaytirish bo'yicha amaliy tavsiyalar

Yo'nalish	Amaliy mexanizm	Kutilayotgan natija
Basel III va kapital buferlari	Kredit portfeli riskiga mos kapital zaxirasi va limitlar	Bank barqarorligi oshadi
IFRS 9 / ECL	Kutilayotgan kredit yo'qotishlarini oldindan hisoblash	Yashirin NPLlar erta aniqlanadi
Erta ogohlantirish tizimi	Kechikish, cash-flow pasayishi, sektor signallari bo'yicha triggerlar	Problem kreditlar oldindan nazorat qilinadi
Raqamli monitoring	Big data, AI scoring, avtomatik dashboard	Risk aniqlash tezligi va aniqligi oshadi
RCSA va ichki nazorat	Risk-register, heat map, action plan, audit kuzatuv	Kredit jarayonidagi zaif nazoratlar kamayadi
Distressed asset mexanizmi	Restrukturizatsiya, sotish, maxsus bo'lim yoki AMC yondashuvi	Undirish samaradorligi oshadi

Manba: muallif ishlanmasi [1; 4; 5; 6; 7].

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston tijorat banklarida muammoli kreditlarni kamaytirish bank tizimi barqarorligini ta'minlashning muhim shartidir. NPL bilan samarali kurashish uchun kredit ajratish jarayonida chuqur moliyaviy tahlil, qarz oluvchilar monitoringi, garovni real baholash, stress-test, RCSA, IFRS 9 va Basel III yondashuvlari kompleks tarzda qo'llanishi lozim.

Banklarda raqamli risk monitoringi, sun'iy intellektga asoslangan skoring, ichki nazorat va muammoli aktivlar bilan ishlovchi maxsus bo'limlarni kuchaytirish NPL darajasini pasaytiradi, kapitaldan foydalanish samaradorligini oshiradi va iqtisodiyotning real sektorini barqaror moliyalashtirish imkoniyatini kengaytiradi. Shu bois tijorat banklarida risklarni boshqarish tizimi profilaktik, raqamli va xalqaro standartlarga moslashtirilgan yondashuv asosida tashkil etilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xodjayev H.M. Tijorat banklarida muammoli kredit qarzlarni sun'iy intellekt asosida boshqarish tizimini takomillashtirish // Moliya va bank ishi. - 2026.
2. Umarova D.A. Tijorat banklari aktivlari tarkibi, kredit portfeli va muammoli kreditlar dinamikasi // Moliya va bank ishi. - 2026.
3. Akramova N.N. Causes of the Emergence of Non-Performing Loans in Commercial Banking Practice // American Journal of Business Management, Economics and Banking. - 2025.
4. Khamroyev Sh.A. Opportunities for Implementing International Experience in Enhancing Risk Monitoring in Commercial Banks within the Banking Practice of Uzbekistan // JCLDS. - 2026.
5. Rabbimov J. Risk and Control Self Assessment (RCSA) in Uzbek Banks: Challenges and Opportunities // Ekonomika i sotsium. - 2025.
6. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: International Regulatory Framework for Banks. - Basel: Bank for International Settlements, 2017.
7. International Accounting Standards Board. IFRS 9: Financial Instruments. - London: IFRS Foundation, 2014.